

Visky András

A kudarc

„Vezéreljen bennünket a vereség Istene!”¹
[Pilinszky János]

„A fény az, amely segít bennünket, hogy lássunk és halljunk –
vagy meggátol abban, hogy valóban lássunk és halljunk.”²
[Robert Wilson]

Mindenki, aki egy [szerelmi vagy művészi vagy tudományos vagy politikai] igazság alanya, tudja, hogy valójában kincset hordoz, és egy végtelen hatalom hatja át. Egyedül szubjektív gyöngeségén múlik, hogy ez a törékeny igazság folytatja-e kibontakozását. Nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy csak cserépedényben hordjuk, napról napra tűrve annak parancsoló, gyengéd és körmönfont gondját, hogy vigyázzunk, semmi el ne törhesse. Mert az edénnyel és az általa őrzött kincs füstbemenetelével ő, az alany, a névtelen hordozó, a hírhöz is eltörik.”³
[Alain Badiou]

PROLÓGUS

A beszéd – A töredék – A hang – Mi az „hommage” jelentése? – Első szerelem

MESTER: Különleges feladat előtt állunk, amikor a Beszédet vagy – még pontosabban – egy mindkettőnk által szeretve tisztelt Beszélőt szólaltatunk meg a magunk hangján, abban bízva, hogy a dialógus nem fojtja meg, hanem visszhangozza a hangot.

TANÍTVÁNY: Kudarcra vagyunk ítélve?

MESTER: Igen. Remélem, legalábbis.

TANÍTVÁNY: Mondjuk ki a nevet.

MESTER: Együtt?

TANÍTVÁNY: Kíséreljük meg.

MESTER: Jó. Vegyünk mély levegőt. És!

EGYÜTT: Pilinszky János.

MESTER: Megtörtént.

TANÍTVÁNY: Talán.

MESTER: Jól mondd. Gyakorolnunk kell még.

TANÍTVÁNY: Hallom a hangodat, és értem, mit mondasz. A hangoddal együtt látlak. De nem hallom a Beszédet, aminek a felkutatására, meghallására és megszólaltatására köteleztük el magunkat. Megmondanád, mi a hallás feltétele?

MESTER: Kérlelhetetlenül jelen lenni és észrevétlenné válni.

TANÍTVÁNY: Világítsd meg, kérlek, nagyon is elvontnak tűnik előttem.

1 Pilinszky János, *Beszélgetések Sheryl Sutonnal*, Magvető, Bp., 2021, 90.

2 „Light is what helps us see and hear – or prevents us from really seeing and hearing.” Id. Liam Klenk, *Robert Wilson, the Master of Experimental Theatre*, TheatreArtLife, 2020. 09. 09. <https://www.theatreartlife.com/artistic/robert-wilson-the-master-of-experimental-theater/> [Letöltés ideje: 2021. 07. 07.]

3 Alain Badiou, *Szent Pál. Az egyetemesség apostola*, Typotex, Bp., 2012, 105.

MESTER: A hangot vissza- sőt „kiverő”⁴ és megsokszorozó felület, architektúra vagy rejtélyes domborzati együttállás („Zordon erdők, durva bércek, szirtok”), mind-mind jelentéktelenné válnak, visszahúzódnak, sőt légneművé lesznek, amikor fölhangzik a vers, az ének, a zene, vagy akár egy magányos kiáltás. Nekünk is erre kell törekednünk. TANÍTVÁNY: Arra, hogy meghalljuk egymást és visszhangozzuk a nem jelen levőt, aki hozzánk beszél? Jól értem?

MESTER: Pontosan. De mi is beszélünk: jól tesszük hát, ha magunkat is halljuk és meghalljuk. A dialógus átbeszélés, azaz nyelvváltás, jelentések elhagyása és újak befogadása. Az időt is át- és keresztülbeszéljük, behatolunk porladó testébe, maradék formát keresünk, törmelékeket emelünk a fény felé, hogy megpillanthassuk bennük a remélt Egészt, amire a töredék minden ízében emlékezik.

TANÍTVÁNY: A remény tehát a múltra irányul?

MESTER: A megtörténtőre. Arra, ami egyszer végbement és valósággá vált.

TANÍTVÁNY: Akkor tehát mégsem az időre. Pontosabban szólva, sem a múltra, sem a jövőre.

MESTER: Valóban nem. Kizárólag arra, hogy mi magunk létrejöttünk. Vagyis: létrejöhettünk. Voltunk, tehát lehetünk. „[A] világ minden látszat ellenére: se nem tér, se nem idő, de főként nem tények raktárszerű halmaza, hanem keletkezés.”⁵ Visszhangokra figyelünk, mint az archeológusok. Az emberi hang: csomópont és kiáradás. Számos hang folyik össze benne, torkollik egymásba, majd árad ki belőle, újabb összefolyásokat, találkozási pontokat hozva létre. Pilinszky János mindenekelőtt és mindenek összegzéseként: egy hang. Összetéveszthetetlen és társtalan. Anélkül, hogy hallanánk ezt a hangot, sem megérkezni hozzá, sem elindulni tőle nem tudunk.

TANÍTVÁNY: Hommage – mit jelent ez a szó?

MESTER: Kötelesség, amelyet a vazallusnak kell teljesítenie az ő urával szemben – talán ez az egyik legrégebbi följegyzés a szóról, csaknem ezer éves.

TANÍTVÁNY: És még?

MESTER: A különbség felismerése és a felismerés *előzékeny* kinyilvánítása – ez egy másik; alig későbbi az előbbinél.

TANÍTVÁNY: Legyünk előzékenyek, igen. Ez ritka szép. És mi legyen a szó jelentése számunkra? Mit javasolsz?

MESTER: Legyen a hang meghallása.

TANÍTVÁNY: Mindannak, ami összetéveszthetetlen és társtalan.

MESTER: Akkor hát le kell számolnunk „bölcs skolasztikánkkal”.⁶

TANÍTVÁNY: Nekem lehetetlen.

MESTER: Nekem is.

TANÍTVÁNY: Mit tegyünk?

MESTER: Gondoljunk az első szerelemre, mindig az elsőre, ami valamennyi későbbiben visszatér mint egyetlen, és ami minden azutánt elsővé és egyetlené tesz. Milyen szó jut eszedbe róla először?

TANÍTVÁNY: Jelenlét.

4 Csokonai Vitéz Mihály, *A tihanyi ekhóhoz*.

5 Pilinszky, *i. m.*, 20.

6 *Senkiföldjén*. (Az idézett versek esetében csak a címet adjuk meg, a lelőhelyet nem.)

MESTER: Máris ott vagyunk, ahol lennünk kellene.

TANÍTVÁNY: Boldogok, akik egyetlen szerelemben emésztődnek el.

MESTER: Mi már bizonyosan nem lehetünk boldogok.

TANÍTVÁNY: Mi már nem.

ELSŐ FEJEZET

Keletkezés – Jelenlét – Figyelem – A tettes – A színház mint szertartás – Légszomj a szóban

TANÍTVÁNY: Mi a jelenlét?

MESTER: Most azt mondom: valóságossá válás. De még mielőtt magyarázatot fűznénk hozzá, hallgassuk meg együtt a *Ravensbrücki passiót*.

TANÍTVÁNY: A költő hangján, így gondolod?

MESTER: Csakis. Indítom, megy: <https://www.youtube.com/watch?v=LBiBOua5EDo>

TANÍTVÁNY: Ez a hang, igen...!

MESTER: És ez a finom pátoasz...! Nem lehet túljutni rajta.

TANÍTVÁNY: Elmondom én is. „Kilép a többiek közül, / megáll a kockacsendben, / mint vetített kép hunyorog / rabruha és fegyencfej. // Félelmetesen maga van, / a pórusait látni, / mindene olyan óriás, / mindene oly parányi. // És nincs tovább. A többi már, / a többi annyi volt csak, / elfelejtett kiáltani / mielőtt földre roskadt.”

MESTER: Pilinszky nekem előbb hang volt: nem értettem semmit a versből, amit frissen szabadult gyermekfogolyként, egy nagyváradai kopott albérletben hallottam tőle a Kossuth Rádióban. De azt, aki a verseket mondta, tökéletesen értettem. És attól kezdve nem tudtam elszakadni tőle.

TANÍTVÁNY: Mert nem is mondta, hanem előadta a verseit. Rettenetes, kiheverhetetlen örökség: Pilinszky mondhatatlanná tette a saját verseit. Csak önmagunkat maradéktalanul behelyezve érdemes megpróbálni valamit is velük.

MESTER: Dramatikus töredékek Pilinszky versei, egy előadásra szánt oratórium darabjai. Interpretáció: egyszerre jelent értelmezést és előadást. Mondhatatlan, legfeljebb előadható versek.

TANÍTVÁNY: Csak a magunk legszemélyesebb mondásaiként és vallomásaiként adhatjuk elő a Pilinszky-verseket. Nem engednek hazudni. Önmagunk nyilvános beismerései ezek a szálkás sorok.

MESTER: Jelenlét-keletkezés, erről beszélünk. Ez a vers is az. A jelen idejűvé válás valamennyi mozzanatát megtaláljuk benne. Vegyük sorra. Akarod?

TANÍTVÁNY: Legfőbb vágyam ez.

MESTER: Akkor kezdjük.

TANÍTVÁNY: Egyidejűség, ez jut eszembe elsőre, sőt: *csupa* egyidejűség.

MESTER: És mi az, ami ezt az egyidejűséget megteremti a versben?

TANÍTVÁNY: A kilépés. Máris érzékeljük a fogság szürke színét, valamiféle ismerős egyetemességet, a megkülönböztethetetlen, kopaszra nyírt, derengve fénylő fejek sokaságát a háttérben. Egy kiváló rab, egy kiválás, egy emberré válás töri meg a tagolatlant.

MESTER: Valóban. Az egyöntetűséget, az embermasszát láttatja annak, ami; különben föl sem tűnne. Osztatlan, tagolatlan, jelentés nélküli textúra, azaz embertárgyak vég-

telen sokasága. Elsikkadna a tekintetünk felette, mint ahogy a mindennapi életben meg is történik számtalanszor velünk. Vagy, ami még szörnyűbb, szépnek látnánk. Amennyiben a rab nem foglalná el a saját csöndje kockáját, és nem teremtené meg néma tetteivel a „látható” csendet, nézésünk elfedné a „sokak” szenvedését.

TANÍTVÁNY: Jelentéssel bíró cselekvés: a kilépés megváltoztatja a nézésünket, ezt mondod?

MESTER: Szétszórt figyelmünket szedi össze: egyszerre látjuk az Egyet, és látjuk az Egészt.

TANÍTVÁNY: Sőt, látjuk azt is, hogy mi vagyunk azok, akik nézzük, és akik nézünk.

MESTER: Pontosan. A rab nem csak kilép, nem csak elszakad, ez ugyanis nem volna elég: ő be is lép a személyére szabott „kockacsendbe”, ebbe az áttetsző „white cube”-ba, aminek a létezéséről nem is tudtunk, és ahol egyszerre megtalálja magát. Mi meg alig bírjuk elviselni ezt a hirtelen támadt élességet. Valaki látva látszik: ritka, elkülönülő és sorsfordító esemény nemcsak annak, akit néznek, hanem annak is, aki néz.

TANÍTVÁNY: „Megáll” a csendben, fölfedezzük őt: egy embert látunk magunk előtt. Tanúi vagyunk egy ember megszületésének, aki egyszersmind a mi világra jövetelünket tanúsítja. Vele történünk, egyidejűvé válunk vele: „kilépünk” gondatlan figyelmünk fogságából, és „megállunk” mi is vele.

MESTER: Csupa egyidejűség, ezt mondtad az előbb: valóban ez „történik”. Ahogy nézzük, mert a vers már az első szóval frontálisan szembehelyez bennünket a fogolylyal, úrrá lesz rajtunk is a „hunyorogás”. Milyen jó szó: az álom és az ébrenlét közötti, önkéntelen vibrálása a szemnek. Minden hunyorog, fekete-fehér, hibás filmszalagok módján, a vetített kép is, és a szemlélő is. Vakító rebbenés: az arányok radikálisan megváltoznak. Szemben velünk megtörténik a kilépés, ezen az oldalon meg, ahol mi állunk, a kiválás azonnali visszhangjaként, a kimozdulás „történik”; pontosabban: kimozdítottatás. Mert mi is állunk, nem kétséges, szemben az ártatlan áldozattal, és félni kezdünk ettől a magánytól, ami olyan közel kerül hozzánk, mint még ember magánya sohasem, még a magunké sem.

TANÍTVÁNY: Ártatlan áldozat, azt mondtad. Honnan tudhatjuk, hogy ártatlan?

MESTER: A vers címe egyértelművé teszi: a haláltábor megnevezése, Ravensbrück, és a címben szerepelő „passió”. Ezt még tovább hangsúlyozza az első állítmány, „kilép”, és a határozatlan alany. A „valaki” az „egyetlen” értelmében, akiben minden fogoly benne van egyszersmind. Minden kétséget kizáróan egy megtizedelési szertartás szereplőivé váltunk. Még halljuk a kiszámolás visszhangjait, a személytelen „*zehn*” még ott visít a levegőben. A rab éppen a tizedik a sorban, ki kell lépnie, pontosan élénk. Mások „bűnéért” bűnhődik, akik maguk sem bűnösök. A szertartás szabályai mindenki számára ismeretesek.

TANÍTVÁNY: És akkor mi következik?

MESTER: Igen, mi következik. A mellkasára célzunk, az előírások szerint, és kivégezzük.

TANÍTVÁNY: Megkegyelmezhetnék neki?

MESTER: Nem, már nem.

TANÍTVÁNY: Miért nem?

MESTER: Mert már kivégeztük. A „passió” a lezárt múltba helyezi a tettet. És azt a tényt, hogy gyilkosok vagyunk.

TANÍTVÁNY: Akkor tehát jelen lenni azt jelenti, tettessé válni?

MESTER: Igen, azt.

TANÍTVÁNY: Ennyi?

MESTER: Nem egészen. Velünk marad az el nem kiáltott kiáltás.

TANÍTVÁNY: Ez a kiáltás a vers, ezt akarod mondani? Az ártatlan fogoly kiáltása?

MESTER: Nem önmagában a vers, hanem a vers elmondása. Azaz az ártatlan kiáltása a tettesek hangján: a költő hangján és kettőnkén. „Nekünk magunknak muszáj végül is / a présbe kényszerülnünk. Befejeznünk / a mondatot.”⁷

TANÍTVÁNY: Két ember beszélgetéséhez kettőnél több megszólalóra van szükség.

MESTER: Kettőnél is többre?

TANÍTVÁNY: Különösen akkor, ha, elnézésedet kérem, Istenről beszélünk.

MESTER: Róla beszélünk?

TANÍTVÁNY: Különösen.⁸

MESTER: Akkor viszont, egyetértek veled, szükségünk van még erre az elfelejtett kiáltásra, a nyelvnek erre a légszomjára, amelyet minden egyes szó magában hordoz, amikor mi magunk is kimondjuk őket.

MÁSODIK FEJEZET

Prezencia – Látva látni és nem fordulni el – „Megtérni” a színházhoz – „Vertikális vers” és „vertikális színház” – „Hirdetés”

TANÍTVÁNY: Nem is vers, hanem inkább egy film vagy még inkább színházi előadás precíz forgatókönyve a *Ravensbrücki passió*, amely a nézőt részesíti a beteljesítő színelátás, a látva látás felforgató eseményében. Ha pedig film, csaknem technikai forgatókönyv a vesszőveg a fényviszonyok, kameramozgások (a kamera vezet a tekintetet) és jelmez (a „túl bő vagy túl rövid ruha személytelensége”)⁹ részleteit nyújtja a szöveg. Ha színház, akkor viszont a színpadot pásztázó-szkennelő, rémült tekintet leírását kapjuk a versben. Pilinszky a színelátás leírashagyományába írja bele a „passiót”.

MESTER: Istenlátás – ezt mondd?

TANÍTVÁNY: A színelátás valóban az Örökkévaló arca megpillantásának az eseménye, Pilinszky költészete azonban az istenhiány-érzékelés „beszéde” is egyszersmind. Így mondanám, egyetlen szóban.

MESTER: Majdnem mindegy persze, hogy Jelenlétről vagy Hiányról beszélünk, hiszen mindkét észlelés – az istenlátás is és az istenhiány-érzékelés is – a vakság, pontosabban szólva a világtalanság tapasztalata. Az első a beteljesült vakságé, a második a várakozásé.

TANÍTVÁNY: A színházba elhomályosodott látással jövünk, ott megvakulunk, majd újból látunk, mert felrészül a látásunk.

MESTER: Hogyan gondolkodik a színház a jelenlétről, ami Pilinszky számára kulcsfogalom marad, anélkül, hogy tulajdonképpen megmagyarázná, mit gondol alatta?

TANÍTVÁNY: Minden bizonnyal konszenzuson alapuló vélekedésnek hitte, hogy a színház a prezencia, tehát Isten közöttünk való megjelenésének a művészetben túlmutató

7 *Címerem.*

8 „– Több mint egy, elnézését kérem, mindig több, mint egy kell a beszédhez, több hang kell hozzá... – Igen, egyetértek önnel, különösen ha, példának okáért, Istenről van szó...” Jacques Derrida, *Kivéve a név = Uő., Esszék a névről*, Jelenkor, Pécs, 1995, 55.

9 Pilinszky, *Beszélgetések...*, 11.

eseménye. És ez nem csak a templomban összegyűlt, beavatott hívők gyülekezetének a kiváltsága, hanem potenciálisan mindenkié. Amiben igaza is van, hiszen a színház a génjeiben hordozza a vallási intézmények kontrollja alól mindegyre kibúvó epifániát.

MESTER: A színházat, vagyis a „színelátás helyét”, ezt a hétköznapiokba csúszott ünnepi összeverődést mi más tartaná életben, mint a közös bűnök nyilvános bemutatása?

TANÍTVÁNY: A kérdés tehát alapvetően a következő: vajon emlékszik-e még erre a tapasztalatra a színház?

MESTER: Ha a *Ravensbrücki passió* jelen idejűvé, azaz élettényé válhat a magányos olvasó vagy a verset hallgató lelkében, akkor a közösségi játékok esetében még inkább lehetséges ez. Gondolj a görög színházra: még a titokban, öntudatlanul elkövetett incesztus vagy a szerelmi bosszúból elkövetett gyermekgyilkosság is közös, pontosabban a magát megnevezni tudó közösség bűne. A szélsőséges, mondhatni marginális indulatok a színházi esemény egésze révén a centrumba kerülnek, és a közösség dolgává válnak.

TANÍTVÁNY: Pilinszky sokáig hitt ebben, mármint a bűn és a bűntudat színrevitelének a társadalmi „hasznában”, ez aligha kétséges. Egy szelíd vallási reformer volt, aki eljutott a hittapasztalata legvégső határáig.

MESTER: „Hasznosság”: szándékosan idézted Luther Márton, vagy véletlenül?

TANÍTVÁNY: Szerinted? A reformáció 95 tételében Luther kétszer is használja a hasznosság szót (*utile*), lelki értelemben. Állíthatjuk-e hogy művészetvallást alapított Pilinszky, mint mondjuk a színház nyilvános tereiből egy idő után kilépő és a saját kolostorába zárkózó Jerzy Grotowski? Akit, és ez külön figyelemre méltó, a dogmatizmus vádjával illet Pilinszky az új színház születését bejelentő, alapító iratában...¹⁰

MESTER: Nem kétséges. Ez a hit kergette Pilinszkyt abba a kétségbeesésbe, amely a halála előtti utolsó és végleges elhallgatásához vezetett.

TANÍTVÁNY: „Vertikális színház”: például ilyen szóösszetétellel állt elő. És: „vertikális regény” vagy „tökéletes vers” – ezeket is emlegette, mániákusan.

MESTER: Inkább talán forró lázban dideregve. Ezért lázas a *Beszélgetésekben*, és ezért szorul ápolásra. A gyógyulásban ráadásul egyedül Sheryl Sutton részesítheti, és nem azok, akik meghívták őt Párizsba. Betegeskedése kapcsán föl sem merül Pierre Emmanuel neve, mondjuk, pedig ez volna a „logikus”, de neki nem orvosra és kezelésre, hanem valami egészen másra van szüksége. Sötét átokról árulkodik, hogy a Pilinszky lázát szó szerint olvassuk azóta is, egyszerű biográfiai részletként, és nem a József Attila-i „Harminchat fokos lázban égek mindig / s te nem ápolsz, anyám” siratóját halljuk ki belőle.

TANÍTVÁNY: Igen-igen...! Mintha bizony a láz és a lázálmok beemelése a beszélgetésregénybe elsősorban nem írói döntés volna, hanem kokett tényközlés. Pedig nyilvánvalóan a dramaturgiai alapszituáció megalkotásával van dolgunk. Maga Sheryl is megjegyzi álmétkodva, a könyv végén: „Nem értem az örökös hőemelkedésed.”¹¹

MESTER: Hogyan olvashatna másként szöveget a dramaturg, mint megcselekedhető...!? Pilinszky mindenesetre azt mondja, hogy „[a] tökéletes vers az volna, amiről

10 „Hozzá mérten [értsd: Wilsonhoz mérten] még Grotowski színpada is dogmatikusnak hat; egyszerre leszűkítettnek és ugyanakkor fókuszképtelennek.” Pilinszky János, *Új színház született* = Uő., *A mélypont ünnepélya*, Szépirodalmi, Bp., 1984, 410.

11 Pilinszky, *Beszélgetések...*, 97.

senki sem fedezhetné fel, ki írta, de aminek olvastakor mindenki magára ismerne.”¹² Aki ilyen társadalmat vizionál, amely a fölszabadító megtisztulásra vágyik, és ennek az útját keresi lázasan, sőt egy – akár egyetlen – vers olvastán magára ismer és „megtér”, nos, azt az író nem kerülheti el a feneketlen kétségbeesés.

TANÍTVÁNY: Pilinszky Wilson-hívóvé vált Párizsban?

MESTER: Ha nem is Wilson-, de színházhívóvé – ebben biztos vagyok. Olyan médiumra talált, amely a kultúra laikus – tehát nem vallási! – terében részesíthet megrázó felismerésben. Különbözik mire emlékeztet téged ez az anonim, „tökéletes vers”?

TANÍTVÁNY: Az Evangéliumra. Hiszen az Evangéliumra nemcsak a bizonytalan, de legalábbis az isteni inspiráció fényében mindenképpen kevésbé lényeges szerzőség áll, hanem a szó transzformatív meghallásának és befogadásának a lehetősége. Az Evangélium mediális szöveg, azaz nem csak kinyilatkoztatás: közvetítést végző „mondások” és elbeszélések korpusza.

MESTER: Tudnál egy példát mondani?

TANÍTVÁNY: „Csak egy szót szólj, és meggyógyul a szolgám”,¹³ mondja a százados Jézusnak, arra akarván rábírní őt, hogy könyörüljön szenvedő beosztottján. Jézus megszólal, és a szolga meggyógyul. Az evangéliumi szituáció szerint, hogy a szó hatása és hatálya még hangsúlyosabb legyen, a beteg és a gyógyító nem egy térben vannak. Egyenrangú hatást tulajdonított volna Pilinszky a versnek és a szent szövegeknek?

MESTER: Azt hiszem, sokáig igen. Eksztatikus szövegmondásai valódi „hirdetések”, a szó Alain Badiou-i értelmében.¹⁴ Hitt abban, hogy a szentmise a maga tisztán világi manifesztációjában mint tökéletes forma a társadalom egészét, és nem csak a hívők gyülekezetét, átható színház lehet. Wilson szertartásszínháza a szentmise erejével hat Pilinszkyre, lépten-nyomon szertartásnak nevezi.¹⁵

TANÍTVÁNY: Új színház született, hirdeti révülten. Tetejében a színházesztétikai diskurzus igazolja is őt, Wilson színháza egyszerre színházi nyelvalapítás és nyelvújítás. De Pilinszky nem marad meg az esztétikai eseménynél, vallásiként kezeli, és gyermeki lelkesedéssel bízik egyetemes, megtisztító hatásában.

MESTER: Nos, akit megérint a színház átváltoztató hatalma, könnyen a profétájává válik. Pilinszky megtérése a színházhoz strukturálisan nagyon is hasonlít Alypius amfiteátrumi elbukásához, ami után Alypius elég nevenségesen a színház profétájává válik.¹⁶

TANÍTVÁNY: Pilinszky elbukott – ezt állítod?

MESTER: Aki a színház vagy – általánosabb értelemben – a művészet társadalmi hatásában ekkora eltökéltséggel bízik, annak fenéig ki kell innia a kudarc keserű

12 Pilinszky, *A mélypont ünnepélye*, 398.

13 Mt 8,8.

14 „Az apostol tehát az, aki megnevezi ezt a lehetőséget. [...] Diskurzusa az esemény által megnyitott lehetőség iránti merő bizalom. Semmiképpen sem származhat tehát [állítja Pál, az antifilozófus] ismeretből. A filozófus ismeri az örök igazságokat, a próféta ismeri annak egyértelmű jelentését, ami elérkezik (még ha csak képekben, jelekben fedi is fel). Az apostol, aki egy soha nem látott lehetőséget hirdet, mely maga is egy eseményszerű kegyelem függvénye, a szó szoros értelmében semmit sem ismer.” Badiou, *i. m.*, 86–87.

15 „Wilson minden bizonnyal a vallásos szertartások kimért nyugalmát vette alapul. Pontosabban az áhítat, az álom és a büntudat közege. Színpadát a lassúság, a csönd és a mozdulatlanság uralja.” Pilinszky, *i. m.*, 409.

16 Ld. Visky András, *Pseudo-Augustinus, A sikerről = Uő., Mire való a színház? Útban a theatrum theologicum felé*, L'Harmattan – KRE, Bp., 2020, 223–242.

poharát. Úgy tűnik, nagyon kevesen értették, Pilinszky miről beszél valójában, a darbjait meg a legjobb esetben is félreolvasták, legfőképpen, ahogy ez lenni szokott, a jószándékú olvasók.

TANÍTVÁNY: Mi is?

MESTER: Mi is.

HARMADIK FEJEZET

A színház mint börtön – Hallhatóvá válik a hang – Privát epifánia – A kétségbeesés alakzatai – A „Pilinszky-paradoxon” – A büntelenek országa

TANÍTVÁNY: Nagyon előrefutottunk, máris a színháznál tartunk, pedig még valójában a versen sem jutottunk túl.

MESTER: Nem is akarunk egykönnyen túljutni rajta, ha jól meggondolom.

TANÍTVÁNY: Alapító szöveg mindenképpen, több hasonló szövegeseményt találunk a *Harmadnapon* című kötetben, majd pedig a későbbiek folyamán is.

MESTER: És valamennyi a passió koncentrátumaként fogható fel.

TANÍTVÁNY: Ez is, mármint a passió, egy Pilinszky-szó. Vadonatúj jelentéseket hordoz, és helyettesíthetetlen.

MESTER: Ha színházként nézzük, akkor tulajdonképpen pőre cselekményvázak ezek a versek. Nem pusztán elmondásra, hanem megcselekvésre szánt szövegek. Ha színház, akkor a szöveg odahagyása és átváltoztató beteljesítése a tulajdonképpeni „feladat” a mondásban. Ugyanúgy, ahogy Jézus a végigjárt passiójával nem elvetette vagy kiiktatta, hanem beteljesítette a törvényt, ahogyan ő maga tanítja a Pilinszkynek oly kedves *Hegyi beszédben*.¹⁷ Olyan közösségi esemény a színház, amelyben mindannyian, nézők és színészek, hasonló intenzitással veszünk részt, mint egy húsvéti szertartáson, és ugyanúgy, mint ott, végül szembejön velünk az, akit megöltünk. Ha szerencsénk van, és feltámad.

TANÍTVÁNY: És ha nem?

MESTER: Akkor nem részesülhetünk a bocsánatban. A halottaink, akiket, mint „hitvány zsoldosok”,¹⁸ legyilkoltunk, kitöltik a közöttünk levő űrt, és nem hagynak lélegezni bennünket, és hiába kiáltoznánk, nem halljuk meg egymást. Ha pedig mégis, akkor félreértjük egymást, és előbb-utóbb egymásnak rontunk. Ebben az esetben a pusztítás, a tőlünk különböző másik megalázása és eltörlése marad az egyetlen minta előttünk: ezt a mintát követjük tehát, nincs kiút. Pilinszky mindenesetre a színpadon meggyilkolt és a szemünk előtt feltámadó gyermek útját, tehát a halál–feltámadás láncolatot remélte bejárhatónak a színházban *A süket pillantása* hatására. És végül odahagyta a korábban mindenre képesnek tartott verset a színház hívására, aminek nem tudott ellenállni.

TANÍTVÁNY: Mi vezette erre?

MESTER: Kimondtuk már, anélkül, hogy a maga mélységében átéltük volna: a kétségbeesés. „Számomra a színjátszás se nem alakítás, se nem hatás, hanem egy olyanféle

17 „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy érvénytelenné tegyem a törvényt vagy a próféták tanítását. Nem azért jöttem, hogy érvénytelenné tegyem, hanem hogy betöltssem azokat. Mert bizony mondom nektek, hogy amíg az ég és a föld el nem múlik, egy ióta vagy egy vessző sem vész el a törvényből, míg az egész be nem teljesedik.” Mt 5,17-18.

18 *Harmadnapon*.

börtön, falakkal körülzárt magány, ahol az ember végtelen csöndben és türelemmel tapogatózva, ahogy a vakok olvasnak, kikeresi azt a pillanatot, ami először betű, majd végül – talán – szertartás.”¹⁹ Börtön, azt mondja. Mintha te is börtönnek tekintened a színházat, jól emlékszem?

TANÍTVÁNY: Börtönnek, barakknak, fogolytábornak. A legáltalánosabb értelemben vett és mindannyiunk testi tapasztalataként fölismert fogság megélésének és kiszabadulásnak.

MESTER: Fölmerült benned valaha, hogy ennek a gyökerei Pilinszkyhez vezetnek?

TANÍTVÁNY: Nem, beismerem.

MESTER: A hang, íme, ami elrejtőzik a később fölhangzó hangban, és folytatja önmagát...! Váratlanul fölmerül, mint egy bűvópatak, és tisztán, jól felismerhetően láthatóvá és hallhatóvá válik – ezzel kezdtük a beszélgetésünket.

TANÍTVÁNY: Igen-igen, emlékszem. Boldogok, akik részesülnek a hangban...! De maradjunk még a kétségbeesésnél, amely, állításod szerint, a lírikus Pilinszky elnémulásához vezetett. Mintha valóban elkerülte volna a figyelmünket ez a különösen súlyos elnémulás, talán mert korábban is voltak Pilinszkynek jelentős elhallgatásai.

MESTER: Ez mégis más volt: Pilinszky nem találta meg a színházból visszavezető utat a vershez. És nem találta meg a színházhoz vezető utat sem. Korábbi elhallgatásai önmagukban is események lehettek a maguk elképesztő szívó hatásával, a színházi tapasztalatból fakadó elhallgatása azonban a „vertikális színházat”, tehát a szöveg beteljesítésének igényét és reményét az életmű zárókövévé tette.

TANÍTVÁNY: Zárókő, mondod, vagyis noha nem folytatódott, mégis teljes egész az életmű.

MESTER: Pilinszky szándéka ellenére, hiszen életműve szöveg maradt, amit áhítat övez, és nem a nyugtalanság. Ez a Pilinszky-paradoxon.

TANÍTVÁNY: Aki az önmagát beteljesítő szóban hisz, annak bizonyára nem is létezik visszaút a hallgatásból... Engedd meg, hogy hosszabban idézzek a *Beszélgetések*ből: „SHERYL SUTTON: [...] *(az ölében tartott folyóiratokat betűzgette. Saját régebbi szavaimat citálta.)*»Bukásunk a teremtés realitását a puszta egzisztálás irrealitásává redukálta – idézett. – Azóta a művészet a *képzelet morálja*, hozzájárulása, veritékes munkája a teremtés realitásának, inkarnációjának a beteljesítésére, helyreállítására. *Megtestesült [Et incarnatus est]*: azóta minden remekmű zárómondata, hitelesítő pecsétje lehetne.« Ma is így gondoldod? –: Ma is. Az evangélium két szó közt »ír« [mondhatnám azt is: van megfeszítve]. Az egyik szó: »megtestesült«, a másik szó: »beteljesedett«. De a két szó egy. És mindkettő azonos a harmadikkal, a teremtéssel, a lábszeggel.”²⁰

MESTER: Úgy tűnik nekem, Pilinszky sok kortársa osztozik ebben a kétségbeesésben, mármint ebben az előzmény nélküli, riadt zuhanásban, amely a második világháború alatt és után kerítette hatalmába őket, és amely Pilinszkyt „az egyetlen tanulmánykötet” megalkotására bírta, „aminek a megírására képes vagyok”,²¹ mint mondja. Pilinszky versei valamiféle „egyetlen” tett irányába mutatnak, amennyiben a *Beszélgetések* felől olvassuk őket, a *Beszélgetések* pedig nem művészetfilozófiai dialógusok korpusza csupán, hanem előadásra szánt szöveg.

19 Pilinszky, *Beszélgetések...*, 9.

20 Uo., 78. [Kiemelés az eredetiben.]

21 Uo., 13.

TANÍTVÁNY: Soha nem gondoltam erre.

MESTER: Pedig te vagy a dramaturg kettőnk közül. Én olvasó vagyok, nem több, még ha olykor, már ha a szöveg rábír, hangosan is olvasok magamnak. Meg persze annak, aki hallja, ha hallja.

TANÍTVÁNY: Mivel támasztod alá az állításodat? Remélem, nem Augustinusra hivatkozol, aki a sokszorosítható könyv hiányában hangos és közösségi felolvasásra szánta a *Vallomások*at, amiképpen az apostolok is a maguk „leveleit”.

MESTER: A hit a beszéd meghallásából születik,²² tanítja az Apostol. A hallás köti össze Isten teremtő megszólalását a *Biblia* első lapjain Krisztus utolsó hét kiáltásával a kereszten az Evangéliumban. A „Legyen világosság!”-tól²³ a boldogmondásokon át a „Beteljesedett!”-ig²⁴ és a Lélek elengedéséig²⁵ vezeti az embert a hallás.

TANÍTVÁNY: A hallott szövegtől az előadott írásig bizonyára nem Augustinuson keresztül vezet az út – vagy mégis?

MESTER: Megtehetném, hogy rá hivatkozom, de nem teszem, most inkább a Pilinszky-szöveg testi megjelenésére figyeljünk, pontosabban arra a megfigyelésre, hogy az irodalom „szöveggé” tette, „textesítette» az írást”.²⁶ Pilinszky kezdetben valóban „tanulmány” megírásába fog, hagyományos dialogikus formában, de aztán egyre inkább elragadja a szituáció valóságossága és a fikció szabad játéka...

TANÍTVÁNY: ...szóval a költészet...

MESTER: A költészet, igen. Világossá válik előtte, hogy le kell mondania a szöveg kontrollálásáról, mert a dramatikussá alakítja. A kilencedik fejezetben már nem tudja megállni, és a rendezői utasítás modernista dramaturgiai fogásával él, azaz nemcsak írja, hanem inszenálja is a szöveget. Eltolja legalábbis, amennyire csak teheti, az előadhatóság irányába. Megjelenik a szövegben egy harmadik hang, de ez már nem a beszélő, hanem a megfigyelő hangja. A beszélő átadja magát a „modellezés” játéknak, azaz a Sheryl nevű szereplő belebújik a Pilinszky nevű karakter bőrébe, és színházat játszik neki: eljátssza Pilinszkyt Pilinszkynek. Pilinszky meg a néző szerepét játssza el ismét, úgy, mint a Wilson-előadáson, azzal a lényeges különbséggel, hogy most ő maga lép Wilson színházának a színpadára. De maradjunk a „modellezésnek” nevezett egérfogószínháznál, azaz a „színház a színházban” játéknál, ami a *Beszélgetések* könyvében kiteljesedik és áthatja a szöveget, egyre látványosabban kiemelve az írás performatív szándékait. A „modellezés” folyamán beindulnak a szerepváltások, Pilinszky például Környei tanár úr alakmását ölti fel magára, hogy azután, újabb váltással, mindketten George Allen és Lenny Shinderman alakmásában *ne* térjenek vissza soha többé az elbeszélés valóságába, se a versbe, se a színházba. Az alakmások végleges eltűnése előtt fölhangzik még a „Vezéreljen bennünket a vereség Istene!” különös erővel bíró invokáció, majd megérkezünk a nagy és kétségbeesett, mert egyre idegenebbül hangzó „evangéliumi esztétika”-definícióig, hogy ugyanis „Jézus megszállotta annak, hogy egyik vagyunk. Isten, ember, fa, kő, minden.”²⁷ Rémült

22 A teljes idézet: „A hit tehát hallásból van, a hallás pedig Krisztus beszéde által.” Róma 10,17.

23 1Móz 1,3.

24 Jn 19,30.

25 „Atyám, a te kezébe teszem le az én lelkemet!” Lk 23,46.

26 Pilinszky, *Beszélgetések...*, 79.

27 Uo., 95.

apodixis, amit a huszadik fejezet záradéka követ, majd az utolsó, huszonegyedik fejezet első mondata, Sheryl hangján: „Holnap haza kell mennem.”²⁸

TANÍTVÁNY: Valami szörnyűséget pillantott meg, amit elmulasztott közölni velünk?

MESTER: Nem, dehogy. Megalkotta a legtökéletesebb színpadi művét, amiben, a versek, esszék, prózák, film- és operakísérletek összegzéseként mindent elmondott, ami elmondható.

TANÍTVÁNY: Te hogyan tudnád összegezni a Pilinszky-mondást?

MESTER: A megváltás feltétele a bűnösség, vagy úgy is mondhatnánk, hogy a megbocsátásban és megtisztulásban való részesülés feltétele a tettes mivolt fölismerése és a vele való beismerő azonosulás. És Pilinszky Miskin herceg elragadó örületével bejelentette, hogy a Wilson-színház hatására megtalálta az utat, lobogni kezdett a nagy megtisztulásprojektum lázában, szenvedélyes interjúkat adott, járt-kelt, majd nagy elképedésére fölfedezte, hogy nincsenek bűnösök, tehát az ő szenvedélye, hogy közösen behatoljunk a múltba és jóvátegyük a jóvátehetetlent, tragikusan távolivá, sőt értelmetlenné vált. Azt is mondhatnám, nevetségessé, legalábbis a saját szemében.

TANÍTVÁNY: Amit még persze bizonyára elviselt volna, hiszen a nevetségességéből sok erő származik...

MESTER: Nos, igen, de az egész elgondolás a szeme előtt megbukott és értelmetlenné lett. Már túl van a darabjai megírásán, pontot tett a *Beszélgetések*re is, nem maradt több javaslata. A beszéd folytatásához, az újabb megszólalásokhoz és a „hirdetéshez” a versek, a tanítások és a színdarabok beteljesülésére lett volna szüksége. Ami elvárásai szerint sem a vallási, sem a laikus szférában nem következett be. A társadalom egészét valamiféle ismeretlen eredetű, pusztító ártatlanságtudat kerítette hatalmába, és ez csakhamar hatalmas ragályá nőtte ki magát. A megnevezésében is szörnyű tartalmakat hordozó „puha diktatúra” rózsaszín köde telepedett az egész országra, a megengedett és sátáni pontossággal kiporciózott jómód a jóléti rabszolgaság iránti vágyat olyannyira felfokozta, hogy az alászállás és fölemelkedés passiója helyett mindenütt az önsajnálát végtelen processzióját látta kibontakozni: a mimikrivalóságot és a mimikriművészetet. „A valódiból *semmi*, majd a semminél is gonoszabb *mintha* lett, a hiánynál gyötrőbb mintha, aminek még az elvetésével és elpusztításával sem juthatunk vissza a bizonyosságba és a jelenlétbe. [...] Hol vagyunk már a hiánytól! A semmi legalább kétségbe ejtett. [...] Világunkba nem is annyira a *semmi*, de a *mintha* tört be, vált elviselhetetlenné.”²⁹ Csakhamar kiderült, hogy Pilinszky sehol nem találkozott az evangéliumi értelemben vett, megváltásra váró „szegényekkel”, mert a szegénység közben szociális kategóriává üresedett, vagyis hát „kezelhető problémává” vedlett át, a háború és a haláltáborok pedig egyszer csak a kultúra pillanatnyi és múló kikiklásának tűntek mindössze. Végbement a nagy kiegyezés; „legrejtettebb tetteinket mindig nyílt színen követjük el”,³⁰ igen.

TANÍTVÁNY: Mintha most is itt tartanánk.

MESTER: Igen, pontosan itt tartunk most is.

TANÍTVÁNY: Folytatjuk?

MESTER: Hogyan is hagyhatnánk abba?

28 Uo., 97.

29 Uo., 61. [Kiemelés az eredetiben.]

30 Uo., 40.